

Searlova filosofická otázka

Searle's Philosophical Question

Pavla Toráčová

Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
toracova@flu.cas.cz

Abstrakt/Abstract

Cílem textu je načrtnout ty rysy filosofie Johna Searla, které ji činí objektivním, v jistém smyslu empirickým zkoumáním, jehož předmětem je náš vědomý či mentální život a jeho intencionalita. Searlův přístup k tomuto fenoménu není zcela naturalistický, neboť je pro něj podstatná tzv. perspektiva první osoby. Chápání vědomého života jako přírodního fenoménu se projevuje jiným způsobem: především tak, že chápe intencionalitu jako evolučně rozvrstvenou.

The goal of the text is to sketch those features of the philosophy of John Searle that make it an objective and even, in certain sense, empirical investigation. The object of this investigation is our conscious or mental life and its intentionality. Searle's approach to this phenomenon is not entirely naturalistic because, in its description, he uses the first person point of view. Searle, however, considers the conscious life to be a natural phenomenon, the manifestation of which is his view of intentionality as an evolutionary stratified phenomenon.

Ve svém příspěvku bych chtěla představit a charakterizovat jeden typ filosofického zkoumání, jenž podle mého názoru má smysl a o němž se dá říci, že jeho cílem je rozšířit poznání objektivně existujících fenoménů našeho světa. Dobrým příkladem filosofa, který tento typ filosofie uskutečňuje, je John Searle – ve svém příspěvku se tedy pokusím vystihnout hlavní rysy Searlovy filosofické práce, a to především ty rysy, které z ní činí poznání objektivně existujících fenoménů, a tedy jakési poznání empirické, a přesto svou povahou filosofické.

Na úvod je třeba říci, že v žádném případě netvrdím, že tento přístup je jediný smysluplný způsob filosofování, ani si nemyslím, že z těch zřejmě mnoha smysluplných způsobů, jak filosofii dělat, je tento přístup nejlepší, nejcennější nebo nejužitečnější.

Filosofie, o které chci mluvit, je tedy zkoumáním objektivně existujících fenoménů. Těmi fenomény je, velmi obecně řečeno, lidský *vědomý či mentální život*, a filosofie, o niž mi jde, zkoumá jeho *způsob bytí*. Jde tedy o zkoumání ontologické. Když říkám vědomý život nebo mentální život, tak mám na mysli něco jako „obsah“ nebo „obsahy“ tohoto života, to, čeho jsme si vědomi, o čem jsou naše myšlenky, představy a záměry, co se dá v každé jeho fázi „dává – a to ve velmi širokém smyslu: ať již takřka bezmyšlenkovitě spočineme zrakem na letní obloze nebo se zaujetím sledujeme divadelní představení či se snažíme vyřešit filosofický problém. Takovýto typ zkoumání

budu nazývat *zkoumáním intencionality*, přičemž intencionalitou míním vlastnost „být o něčem“ nebo mít nějaký „obsah“ či „předmět“ v uvedeném velmi širokém smyslu. Ontologická otázka po intencionalitě se tedy táže, jak je možné, že existuje toto „o něčem“, že existují tyto obsahy, tento vědomý život, *v čem jejich existence spočívá*. Ontologické otázky přitom dnes nelze klást jinak než v rámci toho, co o existenci světa víme, tedy v rámci poznání, které nám poskytují přírodní vědy. Odpověď na tuto otázku by tedy měla být včlenitelná do poznání, které v současné době o světě máme.

Myslím, že Searlovu filosofii lze v jistém smyslu chápat právě jako takové zkoumání intencionality, jejích struktur a zákonitostí. Jeho přístup se však od mnohých dalších filosofů, kteří dnes zkoumají intencionalitu, liší. Lze jej charakterizovat následujícími dvěma ohledy: (1) Je pro něj klíčová *perspektiva první osoby*, která nemůže být redukována nebo ze zkoumání eliminována, a (2) *naturalismus*, tj. přesvědčení, že vědomý život a intencionalita jsou součástí světa přírody, tak jak jej poznávají přírodní vědy.

Perspektiva první osoby

Když říkám, že *perspektiva první osoby* je klíčová, tak tím nemíním nějaký privilegovaný epistemický přístup subjektu ke svým vlastním stavům, ale to, že struktury intencionality, které odhalujeme, jsou vytvářeny tím, čeho si je vědomý subjekt vědom. Např. kdybychom (tak nějak po husserlovsku) řekli, že předměty smyslového vnímání (jakožto intencionální předměty) mají strukturu vztahu, v němž na jedné straně stojí *jednota smyslu* a na druhé straně *obsahy jednotlivých perspektiv*, pak tato struktura je tvořena tím, čeho si jsou vnímající subjekty skutečně vědomy. Nebo když Searle popisuje strukturu některých intencionálních stavů jako zahrnující: podmínky splnění, směr přiléhavosti („direction of fit“) a autoreferenční charakter, pak tuto strukturu můžeme nalézt v tom, čeho si jsme skutečně vědomi, co je nám z perspektivy první osoby dáno. Když se snažíme popsat typické struktury různých druhů intencionálních předmětů, nenacházíme je někde hluboko pod nebo za tím, čeho jsme si vědomi, ale je tato struktura tvořena tím, čeho jsme si vědomi.

Pro Searla je *perspektiva první osoby* důležitá téměř v celém jeho díle – v jeho zkoumání intencionality, ale také v jeho zkoumání společenské reality a institucí, neboť jejich existence závisí na tom, co si o nich lidé myslí a jak je rozpoznávají. *Perspektiva první osoba* je však přítomná také v Searlově teorii jazykového významu, v níž je důležitým vodítkem mínění mluvčího. Searle o přístupu z perspektivy první osoby nemá žádnou teorii, neformuloval žádnou speciální metodu, ale způsob, jakým si klade otázky, jej k perspektivě první osoby často vede.

Naturalismus

Jestliže Searle explicitně neformuloval žádnou speciální metodu ohledně perspektivy první osoby, pak onen druhý charakteristický rys, kterým se zde chci zabývat, tj.

naturalistický předpoklad, formuloval zcela explicitně, opakovaně a s velkým důrazem – jeho zkoumání je *naturalistické*, neboť chápe vědomí, intencionalitu a jazyk jako *přírodní fenomény*, jako součásti světa, který popisuje fyzika, chemie, biologie a další přírodní vědy. Searle je vůbec filosof, který bere poznatky přírodních věd velmi vážně; tvrdí, že filosof by si měl být vědom, že také filosofické poznatky musí zapadat do jejich rámce – tedy alespoň tehdy, měli bychom dodat, pokud se filosof zabývá ontologií.

O ontologii světa toho totiž podle Searla díky přírodním vědám již poměrně dost víme: víme, že svět sestává z jakých částic (nebo že jej takto můžeme popsat), jež se nacházejí v silových polích, shlukují se a organizují, čímž vytvářejí entity, jako jsou planety, hory, řeky – a také živé bytosti, jako jsou zvířata a lidé. U některých organismů se v evoluci vyvinul nervový systém a u některých z nich se posléze vyvinul natolik, že produkuje vědomí a intencionalitu (nebo také: že se projevuje jako vědomí a intencionalita).

Searlova filosofická otázka

Fakt, že jsme díky přírodním vědám dosáhli pokročilého poznání objektivního světa, podle Searla staví filosofy před určitý typ otázek, který Searle považuje za základní filosofické tázání, jemuž i on sám zasvětil své celoživotní filosofické zkoumání: Tento typ tázání lze podle Searla formulovat takto:

Jak máme vysvětlit pojetí sebe sama jako lidské bytosti v univerzu, o kterém víme, že sestává veskrze z fyzikálních částic v silových polích? Přesněji: Jak máme vysvětlit sebe sama jako živočichy, kteří jsou vědomí, intencionální, racionální, kteří vykonávají řečové akty, jsou etičtí, mají svobodnou vůli, jsou političtí a sociální, ve světě, který sestává *veskrze* z myšlenek-prostých, smyslu-prostých hrubých fyzikálních částic – a to za předpokladu, že kartesianismus ani jiná forma metafyzického dualismu nepřichází v úvahu? Většina důležitých filosofických otázek jsou variacemi na tuto jedinou otázku.¹

Searlovo filosofování je tedy charakterizováno jak smyslem pro specifičnost lidského způsobu existence, tak důrazem na to, že tato existence je začleněna do světa přírody. Druhý z obou bodů není v současné filosofii nijak výjimečný, naopak jde o zcela převládající pozici. Filosofové, kteří se zabývají intencionalitou a otázkami s ní spojenými, jsou přesvědčeni, že existenci intencionality bychom měli vysvětlit v kontextu přírodních věd, což pro řadu z nich znamená, že bychom ji měli vysvětlit v ne-intencionálních termínech (tj. eliminovat perspektivu první osoby). Pokoušejí se ji tedy vysvětlit ze vztahů k materiálním předmětům – např. kauzálně: mentální stav M je o předmětu P tehdy a jen tehdy, když je tento předmět příčinou tohoto mentálního

¹ Tuto otázku Searle formuloval ve víceru svých textů. Zde podle Searle (1995, s. XI – XII).

stavu. Nebo teleologicky: mentální stav M je o předmětu P tehdy a jen tehdy, když způsobuje chování, které spočívá v tom, že nositel mentálního stavu vyhledá ve svém okolí předmět P, apod. Proti těmto teoriím se tradičně namítá, že nedokážou vysvětlit, jak může nějaký mentální stav být o předmětu, který neexistuje, nebo který je vzdálený v čase nebo prostoru, jak může být např. o nějaké budoucí události, apod.

Tyto přístupy mají společné to, že dostatečně neoceňují specifičnost intencionality. Nejde jen o to, že intencionální předmět může být předmět, který neexistuje, ale především o to, že v intencionalitě jsou vytvářeny předměty nové, jejichž existence je pak v jistém ohledu objektivní – příkladem těchto vytvářených předmětů jsou instituce a kulturní realita vůbec. Dále je v intencionalitě – a v tom, čemu z perspektivy první osoby rozumíme – vyvíjeno „já“, a to od minimálního pocitu „sebe sama“ k „já“, které je schopno chápat svou morální zodpovědnost. Podle mého názoru teorie, jež eliminují perspektivu první osoby, nedovedou tento vývoj vysvětlit. Pak to však nejsou dobré teorie intencionality.

Způsob, jak se vypořádat s požadavkem na jedné straně podržet perspektivu první osoby a na druhé straně poskytnout vysvětlení, které zapadá do celkového ontologického rámce jedné (materiální) reality, podle mne spočívá (1) v „odmetafyzičtění“ perspektivy první osoby a (2) v neustálém ohledu na omezující podmínky, které jsou na teorii intencionality naturalismem kladeny.

První bod je přesně vystižen v článku G. E. M. Anscombové „The Intentionality of Sensation: A Grammatical Feature“.² Anscombová předmět přirovnává ke gramatické kategorii „přímý předmět“ nebo „předmět jako větný člen“. Tak například ve větě „Petr dal Marii knihu“ je předmětem jako větným členem „kniha“. Co to však je, tento předmět, ptá se Anscombová. Je to ten jazykový výraz? Nebo to, co je tímto jazykovým výrazem zastupováno, tedy skutečná kniha? Všimněme si, říká Anscombová, jak větný člen předmět identifikujeme. Činíme tak pomocí otázky: Co podle této věty dal Petr Marii? – Knihu. Tato otázka je pravdivá, ať je věta pravdivá, či ne. Nejde o skutečnou, reálnou knihu, která má konkrétní barvu a počet stránek. Ale není to ani část jazyka, jazykový výraz – Petr nedal Marii slovo „kniha“. To nejdůležitější, co Anscombová říká: *Tato otázka je založena na omylu*. Předpokládá, že je možné podat vysvětlení typu: Intencionální předmět je takový a takový. To je však omyl. Metafyzické otázky tady nemají smysl, větný předmět nemá žádný ontologický status. A totéž podle ní platí o intencionálních předmětech – nejsou to ani skutečné, materiální předměty, ani počítky nebo ideje, které v nás tyto předměty způsobují (a které je tedy reprezentují – tedy analogicky ke slovu „kniha“). To je falešné dilema. Intencionální předmět není tím či oním způsobem existující, a není ani ne-existující, je prostě *intencionální*, a otázky po tom, který typ existující entity to je, nemají smysl.

Podobně lze rozumět Searlovi, když říká, že když popisuje strukturu intencionálních stavů – když například říká, že intencionální stav určuje podmínky svého splnění nebo že jeho obsah má propoziční formu, není to tvrzení ontologické – neznamená to, že živočichové mají v hlavách nějaké entity, které se podobají obrázkům nebo větám. Určovat podmínky splnění znamená *mít schopnost rozpoznat úspěch nebo*

² Anscombe (1965).

neúspěch. A jsou to právě tyto schopnosti, co má reálnou existenci – jsou zřejmě realizovány v mozku. O této realizaci se však při zkoumání intencionality nic nedozvíme.

Když tedy říkám, že zkoumáme-li intencionalitu, pak struktury a vztahy, které odhalujeme, nejsou žádným typem existující entity (z čehož také mimo jiné vyplývá, že tyto vztahy nejsou kauzální ani jiné časoprostorové povahy) – když tedy tvrdím toto, v čem pak spočívá naturalismus tohoto zkoumání? Podle mého názoru v tom, že naturalistickým předpokladem, že intencionalita jako výkon některých organismů je přirozeným fenoménem existujícím v materiálním světě, je ovlivněno celkové rozvržení zkoumání intencionality. Ta totiž, je-li považována za přirozený fenomén, musí být realizovatelná přirozenými procesy, tj. zřejmě procesy biologickými a neurobiologickými. Druhá omezující podmínka je ta, že intencionalita se k objektivně existujícím předmětům vztahuje (a v některých případech je dokonce vytváří), že jsou jejím předmětem. Tyto dvě omezující podmínky se v Searlově zkoumání intencionality projevují následujícím způsobem:

(1) Intencionalitu je třeba vidět jako *geneticky rozvrstvenou* – některé struktury je nutné považovat za základnější nebo původnější, další jako získané jejich vývojem. Searle v rámci intencionality dovede rozlišit intencionální předměty, které jsou základnější a jednodušší, a intencionální předměty, které vznikly vývojem této jednodušší intencionality. Těchto vrstev může být samozřejmě celá řada, dá se mezi nimi však najít dělicí čára, která konceptuálně oddělí nižší a vyšší stupeň intencionality. Podle Searla je to dělicí čára mezi předjazykovou intencionalitou a jazykem.

Tím se podle vlastních slov odlišuje od celé řady filosofů jazyka dvacátého století, podle nichž intencionální stavy, stavy, které jsou *o něčem*, mohou mít jen bytosti, které mají jazyk. Podle Searla tito filosofové činí chybu, a provozují tak nejen špatnou filosofii, ale také špatnou biologii. V dějinách světa byla doba, kdy po zemi chodili zvířecí předchůdci člověka, kteří neměli jazyk. Později se z nich vyvinuli lidé s jazykem. Je přirozené chápat jazyk jako rozšíření předjazykových schopností intencionality.

Jazyk, jazykový význam, význam vět a řečových aktů, vznikl rozšířením biologicky základnějších forem intencionality. I bez jazyka může mít živočich přesvědčení, touhy, vzpomínky, úmysly. Ty je zase potřeba vidět jako vzniklé z ještě základnějších forem intencionality, ze stavů vnímání a úmyslného jednání. Vnímání a jednání jsou nejzákladnějšími typy intencionálních stavů, jsou bezprostředním kontaktem se světem, jsou to vlastně typy vztahů ke světu. Kdyby bylo třeba stručně říct, co mají ty jazykové intencionální stavy a co nemají běžné stavy vnímání a jednání a předjazyková přesvědčení a touhy a vzpomínky atd., pak by Searle řekl, že je to *deontologie*, tedy systém závazků nejrůznějšího druhu. Ty vznikají v jazyce a jsou vnitřní vlastností jazykové intencionality, nikoli něčím přidaným poté, co se tato intencionalita vyvinula. Tak to Searle opakovaně říká – jazyk se od předjazykové intencionality liší tím, že s sebou nese deontologii. S tím se samozřejmě pojí to, že jazyk je společenskou záležitostí nebo že je intersubjektivní.

V knize *The Construction of Social Reality* je možné vysledovat ještě jeden rozdíl mezi předjazykovou a jazykovou intencionalitou, na který Searle většinou

neupozornuje, který se mi však nicméně zdá také velmi zajímavý. Přírozeným výkonem intencionality je připisování funkce, tj. rozumění předmětu jako předmětu, který je k něčemu, který můžeme k něčemu použít, což vlastně znamená rozumění činnostem, které s tím předmětem mohu dělat, možnostem jednání, které mi tento předmět nabízí. Konkrétní předměty pak tuto funkci buď splňují, nebo také třeba nesplňují. V případě předjazykové intencionality předmět splňuje připisovanou funkci na základě svých materiálních vlastností – to, jestli mi nějaký konkrétní kus materiálu poslouží ve funkci židle, nezávisí na tom, co si o tom kdo myslí, ale na tom, zda je dostatečně pevný, má vhodný tvar, velikost apod. V případě jazykové intencionality a předmětů, které jsou v ní vytvářeny (typicky jsou to institucionální fakty), předmět splňuje připisovanou funkci jen díky tomu, že společenství toto splňování uznává. Např. kousek materiálu určitých vlastností splňuje funkci peněz, a tedy poskytuje určité možnosti jednání, pouze díky tomu, že je zde společenství, které to uznává.

Naturalismus se tedy v Searlově filosofii projevuje tímto genetickým rozvrstvením intencionality do různých vývojových stupňů. Tím nejnižším stupněm je bezprostřední vztah ke světu ve smyslovém vnímání a úmyslném jednání. Tento stupeň může být popsán v intencionálních termínech, ale také v termínech biologických schopností, které jsou realizovány v mozku. Vývoj intencionality pak nevyžaduje žádné nové schopnosti, ale je založen na týchž schopnostech jako smyslové vnímání a jednání. Nese s sebou však nové intencionální vlastnosti, nové vlastnosti toho, co je vědomo, toho, o čem je intencionální stav: na jedné straně – na straně jednání – jsou to práva a závazky, které se s tímto jednáním pojí, a na straně kognitivní je to splňování funkcí, které není garantováno materiálním světem, ale poskytováno společenstvím.

(2) Druhá omezující podmínka se v Searlově filosofii projevuje v tom, k jakým intencionálním předmětům Searle obrací pozornost. Jsou to předměty, které mají objektivní existenci. To jsou v první řadě ty předměty, které existují nezávisle na tom, co si o nich kdo myslí, zda je kdo vnímá, touží po nich nebo o nich pochybuje – které zkrátka existují nezávisle na intencionalitě. Jistý způsob objektivní existence pak mají i některé předměty, které jsou na intencionalitě závislé, na jejichž existenci se intencionalita podílí nebo ji vytváří. Existence těchto předmětů je objektivní v tom smyslu, že nezávisí na našich přáních, preferencích či postojích, a že o ní můžeme vypovídat pravdivé či nepravdivé soudy. Příkladem takových předmětů jsou instituce (jak je Searle chápe) a institucionální fakty: to, že tento kousek kovu je desetikoruna nebo že Barack Obama byl zvolen prezidentem USA, je v jistém smyslu objektivní fakt, ačkoli by jím nebyl, kdyby zde nebylo společenství lidí, které je jako fakty rozpoznává.

Ne všichni filosofové, kteří se zabývají zkoumáním intencionality, si kladou za cíl vysvětlit intencionalitu těchto typu předmětů (tedy předmětů objektivně existujících, ať již jde o předměty smyslového vnímání či jednání, nebo o předměty „vyššího“ typu, jako jsou instituce a institucionální fakty) – jejich teorie pak mají z velké části právě díky tomu jinou, podle mého názoru ne-naturalistickou podobu.

Tyto dvě omezující podmínky (nebo lépe: nejméně tyto dvě omezující podmínky – je možné, že takových podmínek je více) činí podle mého názoru ze zkoumání našeho mentálního života zkoumání, jež je schopno poskytnout objektivní poznatky o světě, ve kterém žijeme.

Literatura

Anscombe, G. E. M. (1965): "The Intentionality of Sensation: A Grammatical Feature", in
Anscombe, G. E. M.: *Metaphysics and the Philosophy of Mind: Collected Philosophical
Papers*, Vol. III, Blackwell, Oxford, 1965.

Searle, J. (1995): *The Construction of Social Reality*, The Free Press, New York.